

نشریه علمی فقه، حقوق و علوم جزا
مقاله پژوهشی، سال هفتم، شماره ۲۸، تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۳۹ تا ۵۶
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۹ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴

رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی

فاطمه جعفرزاده شهربابکی^۱ کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه الزهراء، دانشکده الهیات
و معارف اسلامی گرایش فلسفه و کلام اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

گسترش فضای مجازی و فناوری‌های دیجیتال، فرصت‌ها و تهدیدهای نوینی برای خانواده‌ها ایجاد کرده است. این پژوهش با رویکرد فقهی، نقش اصول ولایت و سرپرستی والدین، احترام و احسان، و وجوب اطاعت فرزندان از والدین را در مدیریت دسترسی فرزندان به فضای مجازی بررسی می‌کند. مسئله اصلی مطالعه، تعیین حدود و ضرورت اذن والدین برای ورود فرزندان به فضای مجازی و تأثیر آن بر استحکام خانواده است. ضرورت پژوهش از آن جهت است که تصمیم‌گیری ناصحیح درباره دسترسی دیجیتال می‌تواند موجب تضعیف روابط خانوادگی، کاهش مودت و ارتکاب رفتارهای غیر اخلاقی شود. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی با استناد به منابع فقهی، روایی و تفسیری است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رعایت اصول ولایت و سرپرستی، احترام و احسان والدین، و وجوب اطاعت فرزندان، لزوم دریافت اذن والدین برای ورود به فضای مجازی را تقویت می‌کند و مدیریت هوشمند این فضا، به ارتقای روابط عاطفی و استحکام خانواده کمک می‌کند. این پژوهش می‌تواند راهنمایی عملی برای والدین، مربیان و پژوهشگران در هدایت صحیح تعاملات دیجیتال فرزندان باشد.

واژگان کلیدی: خانواده، فقه، ولایت و سرپرستی، احترام و احسان، وجوب اطاعت، فضای مجازی، مدیریت روابط والدین و فرزند.

^۱ نویسنده مسئول: Fatemejafarzade1364@gmail.com

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی در فقه اسلامی شناخته می‌شود و حفظ استحکام آن از اولویت‌های شرعی و تربیتی است. ورود فناوری‌های نوین و فضای مجازی، تعاملات والدین و فرزندان را دستخوش تغییر کرده و چالش‌های تازه‌ای را پیش روی خانواده‌ها قرار داده است. از یک سو، فضای مجازی فرصت‌هایی برای آموزش، ارتباط و رشد مهارت‌های فرزندان فراهم می‌آورد؛ و از سوی دیگر، تهدیدهایی مانند کاهش روابط عاطفی، بروز رفتارهای ناهنجار، و ضعف نظارت والدین را به همراه دارد.

فقه اسلامی با تأکید بر اصل ولایت و سرپرستی والدین، احترام و احسان، و وجوب اطاعت فرزندان، راهنمایی‌های روشنی برای مدیریت این تعاملات ارائه می‌دهد. بر اساس این اصول، والدین حق و مسئولیت هدایت فرزندان را دارند و فرزندان نیز موظف به رعایت احترام، ادب و اطاعت مشروع در چارچوب اخلاق و شریعت هستند. در زمینه فضای مجازی، این مبانی فقهی می‌توانند چارچوبی برای تصمیم‌گیری درباره اذن ورود به شبکه‌ها، کنترل محتوا و مدیریت زمان استفاده از فناوری فراهم کنند.

پژوهش حاضر با هدف تبیین مبانی فقهی برای حفظ استحکام خانواده در مواجهه با فضای مجازی و هدایت تعامل والدین و فرزندان طراحی شده است. ضرورت این مطالعه از آنجا ناشی می‌شود که بی‌توجهی به اصول ولایت، احسان و وجوب اطاعت، می‌تواند موجب کاهش مودت، تضعیف روابط عاطفی و بروز تعارض‌های خانوادگی گردد. علاوه بر این، مدیریت هوشمند فضای مجازی بر اساس مبانی فقهی، نه تنها روابط خانوادگی را تقویت می‌کند بلکه زمینه رشد اخلاقی، تربیتی و اجتماعی فرزندان را نیز فراهم می‌آورد.

روش پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکرد کتابخانه‌ای و استناد به منابع فقهی، روایی و تفسیری است تا ضمن تبیین اصول نظری، چارچوب عملیاتی مناسبی برای والدین و مربیان ارائه شود. این پژوهش می‌تواند نقطه اتکایی برای راهبری تعاملات دیجیتال خانواده و ارتقای سلامت روان و روابط عاطفی در خانواده‌ها باشد.

مفاهیم

مفهوم خانواده

خانواده، اولین نهاد اجتماعی و کوچک‌ترین واحد تشکیل دهنده جامعه است و شامل پدر، مادر و فرزندان می‌شود. معمولاً هر خانواده از سه نسل تشکیل می‌شود که در کنار هم زندگی می‌کنند؛ نسل اول پدر بزرگ و مادر بزرگ‌ها، نسل دوم پدر و مادر، و نسل نسوم فرزندان را تشکیل می‌دهد. هر کدام از این نسل‌ها وظایفی را بر عهده دارند. خانواده با ازدواج یک مرد و زن تشکیل می‌شود که دارای اهدافی است ولی هدف اصلی آن در جوامع اسلامی بقای نسل و به دنیا آوردن فرزندان است.

۴۱ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی (فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

اسلام، «خانواده» را گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می‌کند که هسته‌ی اولیه‌ی آن را ازدواج مشروع زن و مرد تشکیل می‌دهد. نکاح، عقدی است که بر اساس آن، رابطه‌ی زوجیت بین زن و مرد برقرار و پس از آن، طرفین دارای وظایف و حقوق جدید می‌شوند. ارتباط خویشاوندی در سایه‌ی نکاح پدید می‌آید و اعضای آن دارای روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی می‌گردند.^۱

هرچند چنین تعریفی از نظر حقوق خانواده، درست است، ولی برای آشکار شدن تعریف دقیق خانواده و ماهیت آن در اسلام، باید به قرآن مراجعه کنیم و کلید گشایش این معما را در آن بجوییم. «از نظر قرآن اصولاً خلقت انسان‌ها جفت جفت است... و بر حسب فطرت خود در پی یافتن جفت خود، کوشش می‌کنند و هرکدام با تکنیک مخصوص خود، این وظیفه‌ی فطری را انجام می‌دهند؛ مرد با تکنیک مردانه‌ی خود و زن با تکنیک زنانه‌ی خود. سرانجام همدیگر را می‌جویند و کامل می‌کنند».^۲

منطق قرآن در این باره، این‌گونه است:

۱- خداوند می‌فرماید:

و خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا؛^۳ ما، شما را جفت آفریدیم.

۲- آن‌گاه مراحل آفرینش را برمی‌شمارد:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا؛^۴ خدا، شما نوع بشر را نخست از خاک بیافرید، سپس از نطفه خلق کرد. آن‌گاه، شما را جفت قرار داد.

مفهوم فضای مجازی

فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات (به‌صورت غیرقابل لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) در ساختارها و قالب‌هایی به‌عنوان خدمات به انسان‌ها، طراحی و کنترل می‌شود. بنابراین، کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب‌ها و... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می‌شود.^۵

درواقع، در این تعریف به سه ویژگی فضای مجازی اشاره شده است:

- محیط است و نامحدود نیست؛
- در قالب خدمات ارائه می‌شود؛
- خدمات و ارتباطات کنترل می‌شود.

^۱ قائمی، علی، نظام حیات خانواده در اسلام، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ص ۲۰.

^۲ بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، قم، بوستان کتاب، ۱۳۷۷، ص ۹.

^۳ نباء، آیه ۸.

^۴ فاطر، آیه ۱۱.

^۵ محمد، کهوند، شبکه عنکبوتی، قم، انتشارات ذکری، ۱۳۹۵، ش، چاپ اول، ص ۲۹.

لفظ «مجازی» که صفت «فضا» در عبارت «فضای مجازی» قرار می‌گیرد، به معنای غیرحقیقی بودن فضای مجازی نیست. مطلبی در همین باره از کتاب ۱۵۰ هشتگ نقل می‌شود:

مفهوم مجازی بسیار غیرمجازی و کاملاً حقیقی است؛ برخلاف احساسی که از واژه مجازی به ذهن متبادر می‌شود که انگار با مفهومی غیرواقعی مواجهیم. فضای "مجازی" امتداد زندگی حقیقی است و حتی گاهی نقطه شروع بسیاری از تعاملات و اتفاقات دنیای محسوس و ملموس ماست. جالب است بدانید که واژه "فضای مجازی" یک ترجمه غیردقیق و غلط‌انداز از معادل لاتین آن است. در واژگان لاتین، مفهوم "Virtual Space" در مقابل مفهوم "Actual Space" مطرح می‌شود. این مفهوم، به غیرملموس بودن و نامحسوس بودن این فضا (در برابر فضایی که همه‌چیز در آن ماهیت مادی و عینی و سه‌بعدی دارد) اشاره داشته و اصلاً این فضا را مجاز در برابر حقیقت نمی‌داند. شما هم مواظب باشید که مرتکب این خطا نشده و فضای مجازی را کاملاً حقیقی بدانید و به آثار و تبعات واقعی آن بر زندگی ملموس خود و فرزندتان دقت کنید.^۱

بنابراین فضای مجازی به مجموعه‌ای از محیط‌ها و شبکه‌های دیجیتالی اطلاق می‌شود که از طریق اینترنت در دسترس قرار دارند و امکان تبادل اطلاعات، تعامل اجتماعی و دسترسی به خدمات و محتواهای مختلف را فراهم می‌آورند. این فضا شامل وبسایت‌ها، رسانه‌های اجتماعی، اپلیکیشن‌ها و پلتفرم‌های ارتباطی است که مرزهای جغرافیایی را نادیده گرفته و به کاربران امکان می‌دهد تا با افراد و جوامع گوناگون در سراسر جهان ارتباط برقرار کنند. فضای مجازی نه تنها منبع گسترده‌ای از اطلاعات و دانش است، بلکه نقشی مهم در شکل‌گیری هویت‌ها، ایجاد فرصت‌های شغلی و تحولات فرهنگی و اجتماعی ایفا می‌کند.

فضای مجازی، با همه فرصت‌ها و چالش‌هایی که ارائه می‌دهد، به محیطی تبدیل شده است که می‌تواند بر پویایی و همبستگی خانواده تأثیر بسزایی داشته باشد. در این میان، مبانی فقهی به‌عنوان چارچوبی مستحکم و ثابت، امکان هدایت و هدایت‌پذیری در این عرصه را فراهم می‌آورد. یکی از این مبانی مهم، بحث ولایت و سرپرستی والدین است. در فقه اسلامی، والدین به‌عنوان ولی و سرپرست شرعی فرزندان شناخته می‌شوند و این نقش نه تنها شامل تأمین نیازهای مادی بلکه شامل نظارت و هدایت اخلاقی و دینی در زمینه‌های مختلف، از جمله فضای مجازی، می‌شود. والدین با اتکا به ولایت شرعی خود می‌توانند به تربیت درست فرزندان در استفاده مسئولانه از تکنولوژی‌های نوین بپردازند و از این طریق خانواده را در برابر مخاطرات احتمالی محافظت کنند. احترام به والدین نیز از دیگر مبانی کلیدی است. امر به احترام و تکریم والدین، که در آموزه‌های دینی به‌خوبی تبیین شده است، می‌تواند به تعمیق روابط والدین و فرزندان در زمینه‌های جدید و پرچالش کمک کند. این احترام دوجانبه زمینه‌ساز گفت‌وگوها و تصمیم‌گیری‌های مشترک در استفاده از فضای مجازی می‌شود و خانواده را به سمت تصمیم‌گیری‌های محتاطانه و آگاهانه رهنمون می‌سازد.

^۱ بشیر، حسینی و حسین، حق پناه، حسین، ۱۵۰ هشتگ، تهران، رواق اندیشه، ۱۳۹۴، ص ۱۰۷

۴۳ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی (فاطمه جعفرزاده شهربابکی)

وجوب اطاعت از والدین، که یکی از تاکیدات مهم فقه اسلامی است، در حوزه مدیریت استفاده از فضای مجازی نیز اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. والدین، با توجه به تجربه و دانش خود، می‌توانند راهنمایان مطمئنی برای فرزندان در مسیر بهره‌برداری ایمن و مثبت از امکانات دیجیتال باشند. البته این اطاعت باید در چارچوب منطق و محبت و با توجه به مقتضیات زمانه و شرایط خاص صورت گیرد.

در مجموع، با تکیه بر این اصول فقهی، خانواده‌ها می‌توانند راهکارهایی مؤثر و متناسب با اقتضات زمانه برای استفاده از فضای مجازی بیابند و به حفظ و تحکیم پیوندهای خانوادگی در این دوران کمک کنند. توجه به این اصول، نه تنها به تقویت ساختارهای داخلی خانواده می‌انجامد بلکه جامعه‌ای پایدارتر و هم‌بسته‌تر را نیز به ارمغان می‌آورد. در این مبحث به این مبانی پرداخته می‌شود.

ولایت و سرپرستی

در دنیای امروز که فضای مجازی به بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی روزمره تبدیل شده است، چگونگی مدیریت و نحوه تعامل با این فضا به یکی از چالش‌های اساسی خانواده‌ها بدل گشته است. در این می‌ان، بحث ولایت و سرپرستی والدین در هدایت و کنترل استفاده از این فضا اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. به‌ویژه در جامعه‌ای که بر اساس تعالیم اسلامی بنا شده، نقش والدین به‌عنوان ولی و سرپرست شرعی، موضوعی است که باید مورد توجه عمیق قرار گیرد.

ولایت و سرپرستی والدین به معنای ارائه راهنمایی‌ها و تصمیم‌گیری‌هایی است که بر پایه دانش، تجربه و مصلحت فرزندان تنظیم می‌شود. این نقش نه تنها در ابعاد مادی و معیشتی بلکه در ابعاد فرهنگی و اخلاقی نیز نمود پیدا می‌کند و یکی از مهم‌ترین جلوه‌های آن، در چگونگی بهره‌برداری از فضای مجازی ظاهر می‌گردد. والدین موظفانند تا با فهم دقیق از مخاطرات و فرصت‌های موجود در فضای دیجیتال، فرزندان خود را به سمت استفاده‌ای سالم و سازنده از این فضا هدایت کنند. از سوی دیگر، فضای مجازی با همه امکانات و چالش‌هایی که به همراه دارد می‌تواند بستری برای تقویت یا تضعیف پیوندهای خانوادگی باشد. در این نقطه، ولایت و سرپرستی والدین می‌تواند به عاملی برای تقویت وحدت و همبستگی خانواده بدل گردد. تعامل مسئولانه و هدفمند والدین با فرزندان در این فضا می‌تواند به افزایش درک متقابل، ایجاد ارتباطات سازنده و حتی بازتعریف ارزش‌های خانوادگی کمک کند.

والدین با بهره‌گیری از اصول فقهی و اخلاقی می‌توانند چارچوبی مناسب برای استفاده از فضای مجازی مقرر کنند که همزمان با حفظ امنیت و ادب فرزندان، به ارتقای کیفیت روابط خانوادگی بیانجامد. این مسئله از اهمیت خاصی برخوردار است، چرا که عدم نظارت صحیح ممکن است به تأثیرات منفی شگرفی بر شکل‌گیری شخصیت و ارزش‌های جوانان منجر شود.

ولایت و سرپرستی والدین در فضای مجازی، نقشی کلیدی در استحکام خانواده ایفا می‌کند. با در نظر گرفتن این مسئولیت و بهره‌گیری از رهنمودهای دینی و اخلاقی، والدین می‌توانند به‌عنوان

ستون‌هایی استوار برای خانواده‌های خود عمل کرده و از این طریق به ایجاد جامعه‌ای سالم‌تر و هماهنگ‌تر کمک کنند. این رویکرد نه تنها به تقویت بنیادهای خانوادگی منجر می‌شود بلکه در بلندمدت می‌تواند به امنیت و سعادت عمومی جامعه نیز یاری رساند.

ولایت در لغت فارسی، یعنی حکم، سلطنت، حکومت، زمامداری.^۱ واژه ولایت از کلمه ولی گرفته شده، ولی در لغت عرب به معنای آمدن چیزی در پی چیز دیگر است، بدون این که فاصله‌ای می‌ان این دو باشد که لازمه چنین ترتبی، قرب و نزدیکی آن دو به یکدیگر است. از این رو، این واژه با هیئت‌های مختلف (با فتحه و کسره) در معانی، حبّ و دوستی، نصرت و یاری، متابعت و پیروی و سرپرستی، استعمال شده است که وجه مشترک همه این معانی، همان قرب معنوی است. اما مقصود از ولایت در اصطلاح شرعی، سلطه و سلطنت است، و به تعبیری دیگر، قدرت شرعی و قانونی است که شارع آن را به اصالت و یا به صورت عرضی، (ولایت به اصالت (بالاصالة)، مانند ولایت پدر و جدّ پدري بر صغار. و ولایت عرضی (بالعرض)، مانند ولایت وصی و یا عدول از مؤمنین در صورتی که پدر و جدّ پدري نباشد.) جعل نموده است و به صاحب آن اجازه می‌دهد در امور دیگری (اعمّ از جان یا مال و یا هر دو) دخالت نماید.^۲

در اصطلاح حقوقی نیز ولایت را شبیه آن‌چه در فقه آمده، تعریف نموده‌اند. در این باره گفته شده است، ولایت عبارت است از: «سلطه و اقتداری که قانون به جهتی از جهات به کسی می‌دهد که امور مربوط به غیر را انجام دهد. و کسی که این سمت را داراست، ولیّ نامیده می‌شود» یکی از مصادیق ولی را می‌توان هدایت و تربیت فرزندان در فضای مجازی دانست. خداوند در آیات الهی می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ؛ آی مؤمنان خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است حفظ کنید بر آن فرشتگانی خشن و سختگیر گمارده شده‌اند که از آنچه خدا به آنان دستور داده سرپیچی نمی‌کنند و آنچه را به آن مأمورند، همواره انجام می‌دهند». در نگاه علامه مجلسی وقایع عبارت است از دعوت اهل به اطاعت خداوند آموزش فرائض دینی به اهل نهی آنها از اعمال ناپسند و برانگیختن آنها به اعمال خیر و... بنابراین، آموزش ایجاد انگیزه و فراخواندن به انجام عبادتها دایره گستره‌ای را در بر می‌گیرد اطلاق گستره این دلیل تعلیم و تربیت فرزندان را در بر می‌گیرد.^۳ قدر متیقن از واژه اهل در آیه «خانواده» کوچک است که شکل یافته از پدر و مادر و فرزندان است در نتیجه کمترین دلالت آیه بر مسئولیت پدر و مادر نسبت به فرزندان است.

^۱ طباطبایی، سیدمصطفی و الیاس انطوان، فرهنگ نوین عربی، فارسی، ص ۸۱۵

^۲ بحر العلوم، سید محمد، بلغه الفقیه، ج ۳، ص ۲۱۰

^۳ تحریم، آیه ۶

^۴ شهرالله، فرشته و وفادار، مریم، " بررسی فقهی وظیفه مندی والدین نسبت به بازی کودکان د فضای مجازی"، مطالعات فقهی،

س ۷، ش ۱۲، ۱۴۰۳، ص ۲۴

۴۵ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی (فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

طبق قانون مدنی ابوبین مکلف هستند که در حدود توانایی خود به تربیت اطفال خویش بر حسب مقتضی اقدام کنند و نباید آنها را مهمل بگذارند و باید هر دو در تربیت اولاد خود با یکدیگر معاضدت نمایند و این امر واجب کفایی می‌باشد از این رو هر یک که تکلیف خود را انجام دهد تکلیف دیگری ساقط می‌گردد گذشته از نگهداری و تامین معاش کودک تربیت او نیز به عهده پدر و مادر و یا کسی است که دادگاه حضانت را به او می‌سپارد پدر و مادر باید فرزند خویش را آماده زندگی اجتماعی سازند و بر رفتار و معاشرت‌ها و تحصیل او نظارت مستمر داشته باشند و سن ملی و مذهبی را به او بیاموزند. این وظیفه اخلاقی را به دشواری می‌توان در حقوق تضمین کرد، با وجود این قانون به ایجاد حق و تکلیف پدر و مادر در این باب بی‌اعتنا نمانده است.^۱ ماده ۱۱۷۸ قانون مدنی در مقام قاعده کلی تکلیف پدر و مادر مقرر می‌دارد ابوبین مکلف هستند که در حدود توانایی خود به تربیت اطفال خویش بر حسب مقتضی اقدام کنند و نباید آنها را مهمل بگذارند همچنین طبق ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی والدین باید هر دو در تربیت اولاد خود با یکدیگر معاضدت نمایند و این امر واجب کفایی می‌باشد، از این رو هر یک که تکلیف خود را انجام دهد، تکلیف دیگری ساقط می‌گردد.^۲ ماده مزبور چنین مقرر می‌دارد: زوجین باید در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود به یکدیگر معاضدت نمایند.

اصل دوم اعلامیه جهانی حقوق کودک مقرر می‌دارد کودک باید از حمایت ویژه برخوردار شود و امکانات و وسایل ضروری جهت پرورش، بدنی فکری اخلاقی و اجتماعی وی به نحوی که سالم و طبیعی و در محیطی آزاد و محترم توسط قانون یا مرجع ذی ربط در اختیار وی قرار گیرد در وضع قوانینی بدین منظور منافع کودکان باید بالاترین اولویت را داشته باشد و در اصل چهارم اعلامیه مزبور آمده است: «کودک باید از امنیت اجتماعی بهره مند گردد در محیطی سالم پرورش یابد و بدین منظور کودکان و مادران باید از مراقبت و حمایت خاص (که شامل توجه کافی پیش و بعد از تولد می‌شود) بهره مند شوند کودک باید امکان برخورداری از تغذیه مسکن تفریحات و خدمات پزشکی مناسب را داشته باشد». همچنین در موادی از کنوانسیون حقوق کودک به این مساله اشاره شده از جمله ماده ۱۸ آن آمده است: «دولت‌های عضو، حداکثر تلاش خود را به کار خواهند بست تا رسمیت این اصل تضمین گردد که هر دوی والدین در پرورش و رشد کودک مسئولیت مشترک دارند. والدین و یا بر حسب مورد سرپرستان، قانونی مسئولیت اصلی پرورش و رشد کودک را برعهده دارند و نگرانی اساسی آنان حفظ بیشترین منافع کودک است». از این رو والدین ذیل عنوان تربیت فرزند دارای این حق هستند که به منظور تأمین شرایط مناسب رشد کودکشان نسبت به محدود نمودن آنها در دسترسی به فضای مجازی اقدام نمایند.

احترام و احسان والدین

^۱ کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی خانواده، تهران، میزان، ۱۳۹۶، ص ۳۸۶

^۲ امامی، حسن، حقوق مدنی، ج ۵، ص ۱۹۲

احترام به والدین یکی از اصول بنیادین در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف، به‌ویژه در فرهنگ اسلامی، محسوب می‌شود. این احترام در فضای مجازی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا این فضا به‌سرعت به یکی از ابزارهای اصلی ارتباط و تعامل در زندگی روزمره تبدیل شده است. در فضای مجازی، احترام به والدین می‌تواند به‌طور مستقیم در نحوه گفت‌وگوها، نحوه استفاده از ابزارهای ارتباطی و حتی در انتخاب محتوای مصرفی نمود پیدا کند. فرزندان با نشان دادن احترام به والدین در این محیط می‌توانند اعتماد و پیوندهای عاطفی خود را با آن‌ها تقویت کرده و زمینه‌ساز ارتباطات سالم‌تر و مؤثرتر شوند.

در عین حال، رعایت این اصل مهم به استحکام خانواده نیز کمک می‌کند. احترام به والدین در فضای مجازی باعث می‌شود که خانواده‌ها بتوانند در مواجهه با چالش‌ها و فرصت‌های این فضا، تصمیمات مشترک و هماهنگی بیشتری اتخاذ کنند. این امر نه تنها به تقویت اعتماد متقابل می‌انجامد، بلکه به ایجاد فرهنگی از هم‌پاری و تفاهم در خانواده کمک می‌کند. در نتیجه، خانواده‌هایی که بر پایه احترام به والدین در همه عرصه‌ها، از جمله فضای مجازی، عمل می‌کنند، می‌توانند با استواری بیشتری در برابر چالش‌های اجتماعی و فرهنگی روز ایستادگی کنند و محیطی گرم و حمایتی برای رشد و شکوفایی تمامی اعضای خود فراهم آورند.

احترام به پدر و مادر یکی از راه‌های قدرشناسی از زحمات و فداکاری‌های آنان است که مورد تایید هر انسان عاقلی است و در مقابل، هرگونه بی‌حرمتی به آنان، مورد سرزنش و توبیخ هر انسان منصفی است. خداوندمنان به پاس قدردانی از تلاش‌های خالصانه پدر و مادر، در آیات فراوانی از جمله آیه مورد بحث، احترام به آنان را به‌ویژه در پیری، بر فرزندان لازم و هرگونه بی‌احترامی، حتی در کوچک‌ترین عمل مانند اف‌گفتن به آنان را نهی فرموده است: «وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه وبالوالدين احسانا اما يبلغن عندك الكبر احدهما او كلاهما فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما واخفض لهما جناح الذل من الرحمه وقل رب ارحهما لهما رباني صغيرا^۱ و پروردگارت «چنین» حکم کرد که جز او را میرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. اگر یکی از آن دو یا هر دوی آنها در نزد تو به «سن» پیری رسند «حتی» به آنان «اف» مگو و بر آنان بانگ مزین و به نیکی با آنان سخن گوی و از «روی» مهربانی بال فروتنی بر آنان بگستران و بگو: پروردگارا! به آنان رحمت آور، چنان که «به سن» خردسالی مرا پروراندند».

یکی از شاگردان امام صادق (علیه‌السلام) به نام «ابی ولاد» می‌گوید: از امام صادق درباره آیه «... وبالوالدين احسانا...» پرسیدم و گفتم: مراد از این نیکی چیست؟ حضرت فرمود: «نیکی آن است که با پدر و مادر خوش رفتاری کنی و ایشان را وانداری که آنچه را به آن نیازمندند از تو درخواست کنند، اگرچه بی‌نیاز هم باشند. مگر خداوند عزوجل نمی‌فرماید: هرگز به نیکی نمی‌رسید مگر از آنچه دوست می‌دارید ببخشید».^۲

^۱ اسراء، آیات ۲۴-۲۳

^۲ آل عمران، آیه ۹۲

۴۷ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی
(فاطمه جعفرزاده شهریابی)

سپس فرمود: «اما این که خداوند فرمود: چنان که یکی یا هر دوی ایشان در نزد تو به پیری رسیدند، کلمه‌ای رنجش آور با آنان نگو و تندی نکن؛ یعنی اگر تو را آزدند به آنان کلمه اف نگو و اگر تو را کتک زدند تندی نکن و با بزرگواری با ایشان سخن بگو؛ یعنی اگر تو را زدند، بگو: خدا شما را بیامرزد که این سخنی بزرگوارانه از سوی توست. و مراد از این کلام خدا که فرمود: به آنها با افتادگی مهربانی کن؛ یعنی نگاهت را جز به مهر و دل سوزی به آنان ندوز، صداپت را بالا نبر، دستت را بالاتر از دستشان نبر و از آنان در راه رفتن پیش نیفت».^۱

امام صادق علیه‌السلام در حدیثی دیگر درباره جمله «ولاتقل لهما اف» فرمود: «کمترین عاق والدین، گفتن اف به پدر و مادر است و اگر خداوند - عزوجل - چیزی را کمتر از آن می‌دانست از آن نهی می‌فرمود».^۲

احترام به پدر و مادر هیچ محدوده و مرزی ندارد و شامل هر پدر و مادری می‌شود، حتی اگر مشرک باشند، هرچند اطاعت کردن از آنها مقید به عدم دعوت به شرک ورزی از سوی آنان است.^۳

در همین مورد، جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید: شنیدم مردی به امام صادق علیه‌السلام عرض کرد: پدر و مادرم مخالف حق هستند. امام علیه‌السلام فرمود: «به آنها نیکی کن، همان گونه که اگر مسلمان بودند، به آنها نیکی می‌کردی».^۴

و امام رضا علیه‌السلام نیز در پاسخ به پرسش معمر بن خلاد که گفته بود: با این که پدر و مادرم مسلمان نیستند آیا آنها را یادآوری کنم؟ حضرت فرمود: «آنها را به یاد بیاور و از طرف آنها صدقه بده و اگر در حال حیات هستند با آنان مدارا کن»؛ زیرا رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «خداوند مرا به رحمت مبعوث نموده نه به عقوبت و نامهربانی».^۵

احترام به والدین در فضای مجازی نه تنها نمادی از ارزش‌ها و فرهنگ خانوادگی است، بلکه نقشی کلیدی در هدایت جوانان به سمت رفتارهای مسئولانه و اخلاقی ایفا می‌کند. در عصر دیجیتال که مرزهای ارتباطات به طرز چشمگیری تغییر یافته، نحوه تعامل با والدین در بسترهای مجازی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. فرزندان با رعایت ادب و نزاکت در گفت‌وگوهای آنلاین، به اشتراک‌گذاری محتواهای مناسب و دریافت نظرات و راهنمایی‌های والدین در این فضا، می‌توانند به تقویت روابط خود با آنان کمک کنند. این احترام نه تنها نشان‌دهنده اعتقاد به اصول اخلاقی است، بلکه به ایجاد حس امنیت و اعتماد در محیط خانواده نیز منجر می‌شود.

استحکام خانواده به‌طور مستقیم با می‌زان احترامی که اعضا به یکدیگر، به‌ویژه به والدین، می‌گذارند، مرتبط است. فضای مجازی با تمام فرصت‌ها و چالش‌هایی که ارائه می‌دهد، می‌تواند

^۱ کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۲، ص ۱۵۷

^۲ عروسی حویزی، عبدالعلی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۱۴۹

^۳ لقمان، آیات ۱۵-۱۴

^۴ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۵۶

^۵ حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۹۰

به‌عنوان ابزاری برای تقویت یا تضعیف پیوندهای خانوادگی عمل کند. احترام به والدین در این فضا، زمینه‌ساز تعاملات مثبت و پویایی می‌شود که خانواده را در مواجهه با مسائل جدید و پیچیده تجهیز می‌کند. هنگامی که احترام به والدین به‌عنوان یک ارزش محوری در خانواده پذیرفته شود، می‌تواند به تعمیق گفت‌وگوها، افزایش همدلی و تقویت حس تعلق و همبستگی می‌ان اعضای خانواده بیانجامد. در نتیجه، خانواده‌ها قادر خواهند بود محیطی پایدار و حمایتی ایجاد کنند که از اعضای خود در برابر تأثیرات منفی محیط‌های دیجیتال محافظت می‌کند.

وجوب اطاعت از والدین

وجوب اطاعت از والدین یکی از اصول بنیادی است که در بسیاری از فرهنگ‌ها و ادیان، به‌ویژه در اسلام، به آن تأکید شده است. این اصل نه تنها به حفظ نظم و هماهنگی در خانواده کمک می‌کند، بلکه به‌عنوان یک راهبرد موثر در تربیت و آموزش فرزندان در نظر گرفته می‌شود. اطاعت از والدین به فرزندان می‌آموزد که مسئولیت‌پذیری و رعایت حقوق دیگران اساس روابط سالم انسانی است. این اطاعت، که همواره باید با احترام و محبت همراه باشد، باعث می‌شود تا فرزندان در محیطی سرشار از حمایت و راهنمایی رشد کنند و از تجربیات والدین برای پیمودن مسیر زندگی بهره‌مند شوند.

در عین حال، وجوب اطاعت از والدین به استحکام و پایداری خانواده کمک شایانی می‌کند. وقتی فرزندان به دستورات و راهنمایی‌های والدین احترام می‌گذارند و آن‌ها را به‌عنوان الگوهای اخلاقی و رفتاری می‌پذیرند، خانواده به یک نهاد منسجم و هم‌بسته تبدیل می‌شود که می‌تواند در برابر چالش‌های اجتماعی و فرهنگی مقاومت بیشتری از خود نشان دهد. این تعامل مثبت و سازنده، باعث تقویت اعتماد و احترام متقابل در خانواده می‌شود و امکان گفت‌وگو و حل مسائل را بهبود می‌بخشد. در نتیجه، خانواده‌ای که پایه‌های خود را بر اساس وجوب اطاعت از والدین بنا نهاده باشد، قادر است محیطی امن و پویا فراهم کند که در آن تمامی اعضا در کنار یکدیگر رشد و پیشرفت کنند.

در قرآن خداوند به انسان امر به اطاعت از پدر و مادر کرده است و انسان موظف به اطاعت از آنها می‌باشد. البته باید به این نکته توجه کرد که اطاعت از آنها، در صورت واداشتن فرزندان به شرک و بی‌دینی مشروعیت ندارد. گوش سپاری به فرمان‌ها و خواسته‌های پدران، از وظایف فرزند می‌باشد: پروردگار تبارک و تعالی، در آیه ۸۳ سوره بقره، آن‌گاه که از پیمان خود با بنی‌اسرائیل سخن می‌گوید و در مورد احسان به طبقات مختلف جامعه امر می‌کند، اول احسان به پدر و مادر و اطاعت از آن‌ها را متذکر می‌شود؛ زیرا احترام به پدر و مادر، اصلی است که آدمی به آن دو متکی است و جوانه وجودش بر روی آن دو تنه، روییده است.^۱

^۱ طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۲۱۸

۴۹ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی
(فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

هم چنین می‌فرماید: فلما رجعوا الی ابیهم قالوا یابانا منع منا الکیل فارسل معنا اخانا نکتل وانا له لحفظون • ولما دخلوا من حیث امرهم ابوهم ما کان یغنی عنهم من الله من شیء الا حاجة فی نفس یعقوب قضها وانه لذو علم لما علمنه ولكن اکثر الناس لایعلمون. هنگامی که به سوی پدرشان بازگشتند، گفتند: «ای پدر! دستور داده شده که (بدون حضور برادرمان بنیامین) پیمانهای (از غله) به ما ندهند پس برادرمان را با ما بفرست، تا سهمی (از غله) دریافت داریم و ما او را محافظت خواهیم کرد!»^۱

و هنگامی که از همان طریق که پدر به آنها دستور داده بود وارد شدند، این کار هیچ حادثه حتمی الهی را نمی‌توانست از آنها دور سازد، جز حاجتی در دل یعقوب (که از این طریق) انجام شد (و خاطرش آرام گرفت) و او به خاطر تعلیمی که ما به او دادیم، علم فراوانی داشت ولی بیشتر مردم نمی‌دانند!^۲

تبعیت در ایمان، محوری بایسته پیروی از پدران می‌باشد: والذین ءامنوا واتبعتهم ذریتهم بايمن... کسانی که ایمان آوردند و فرزندانشان به پیروی از آنان ایمان اختیار کردند.^۳ و از ظاهر آیه شریفه بر می‌آید که در مقام منت نهادن است، خدای سبحان بر مؤمنین منت می‌گذارد که به زودی ذریه ایشان را البته آنهایی را که در ایمان از پدران خود پیروی کردند به خود آنان ملحق می‌کند. و بدین وسیله چشم پدران را روشن می‌سازد، و همین معنا خود قرینه‌ای است بر اینکه تنوین در کلمه بایمان برای این است که بر نوعی غیر مشخص از ایمان دلالت کند، نه برای تعظیم ایمان.

در نتیجه معنای آیه این می‌شود که: ما از می‌ان ذریه‌های مؤمنین، آنهایی را که در ایمان به خدا به نوعی از پدران پیروی کنند به پدرانشان ملحق می‌کنیم، هر چند که ایمانشان به درجه ایمان پدرانشان نرسد. چون اگر تنها آن ذریه‌ای را به پدران مؤمن ملحق کند که ایمانشان یا مساوی و یا کاملتر از ایمان پدران باشد، دیگر منت نهادن معنا ندارد.

از سوی دیگر، از اینکه اتباع در ایمان را مطلق و بی قید آورد، و همواره کلام مطلق منصرف به فرد روشنش می‌شود، ناگزیر باید بگوییم منظور از این اتباع، اتباع فرزندان بالغ است، چون خردسالانی که هنوز به حد تکلیف نرسیده‌اند، ایمانشان هنوز ایمان صحیح نشده، پس قهراً مراد از ذریه، فرزندان کبیرند که مکلف به ایمان هستند. بنابراین، آیه شریفه، شامل صغار از اولاد که قبل از بلوغ از دنیا می‌روند نمی‌شود، و این منافات ندارد با اینکه اولاد صغار مؤمنین هم شرعاً محکوم به ایمان باشند.^۴

امامان معصوم حتی کمترین بی‌احترامی را در برابر پدر و مادر اجازه نداده‌اند و این نشانه وجوب اطاعت بری از والدین است. در حدیثی از امام صادق (علیه‌السلام) آمده که فرمود: «عَنِ الْبَرِّقِيِّ عَنْ

۱ یوسف، آیه ۶۳

۲ همان، آیه ۶۸

۳ طور، آیه ۲۱

۴ طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۱۷

يُحْيِي بَنَ إِبرَاهِيمَ بَنَ أَبِي الْبِلَادِ عَنِ أَبِيهِ عَنِ جَدِّهِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) قَالَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ شَيْئاً أَدْنَى مِنْ أَفٍّ لَنَهَى عَنْهُ - وَهُوَ مِنْ أَدْنَى الْعُقُوقِ - وَ مِنْ الْعُقُوقِ أَنْ يَنْظُرَ الرَّجُلُ إِلَى وَالِدِيهِ - فَيُحِدَّ النَّظَرَ إِلَيْهِمَا؛ اگر چیزی کمتر از "اف" وجود داشت خدا از آن نهی می‌کرد (اف کمترین اظهار ناراحتی است) و این حداقل مخالفت و بی‌احترامی نسبت به پدر و مادر است، و از این جمله نظر تند و غضب‌آلود به پدر و مادر کردن می‌باشد.^۱

از دیدگاه فقهاء مواردی که می‌تواند زمینه ساز آزار و اذیت والدین شود، مسأله عدم اطاعت از آنها است بیشتر فقهاء اطاعت از والدین را در صورتی که با واجبات و محرمات الهی مخالف نباشد واجب دانسته‌اند. شهید اول که از این گروه است، حکم و جوب اطاعت از والدین به طور مطلق را ذیل عنوان یک قاعده بیان نموده و به مواردی از آن اشاره کرده است^۲ شهید ثانی نیز بر همین عقیده است^۳ کاشف الغطاء هم اعتقاد دارد که بر اوامر صادره از افراد مفترض الطاعه مانند شارع مولی ولی یا یکی از والدین وجوب، وجوب مترتب است.^۴

فتوای برخی مراجع تقلید معاصر در این موضوع از این قرار است: جلب رضایت والدین و نیز اطاعت از والدین در همه جا واجب نیست. البته بسیار خوب و پسندیده است و بهتر است که انسان در تمام کارها رضایت آن‌ها را تحصیل کند. ولی اذیت و آزار والدین حرام است. و در جایی که اطاعت نکردن از والدین موجب آزار والدین شود اطاعتشان لازم و واجب می‌گردد. مگر این که اطاعتشان باعث ترک واجب یا فعل حرام باشد مثلاً خدای نکرده بگویند نماز نخوان، و شراب بخور، در این صورت اطاعت شان حرام است.^۵

یکی از مصادیق اطاعت از والدین در فضای مجازی است. اطاعت از والدین در فضای مجازی، مانند دنیای واقعی، یک اصل اخلاقی و فرهنگی در بسیاری از جوامع است که بر پایه احترام و مسئولیت‌پذیری قرار دارد. در فضای اینترنت، این اطاعت ممکن است به شکل‌های مختلفی بروز کند. برای مثال، والدین ممکن است از فرزندان خود بخواهند که از شبکه‌های اجتماعی خاصی استفاده نکنند یا محتوای مناسبی را به اشتراک بگذارند. فرزندان در این شرایط باید تصمیمات والدین خود را احترام بگذارند و از دستورات آنها پیروی کنند، مخصوصاً زمانی که به امنیت و حریم خصوصی آنها مربوط می‌شود. این اطاعت می‌تواند به شکل کنترل و نظارت والدین بر فعالیت‌های آنلاین فرزندان نیز باشد که در سنین پایین‌تر ضروری‌تر و منطقی‌تر است.

^۱ صافی محمودین عبد الرحیم، الجدول فی اعراب القرآن، ناشر دار الرشید مؤسسة الإیمان، دمشق بیروت، سال ۱۴۱۸ق، نوبت چهارم،

ج ۱۵، ص ۳۲.

^۲ عاملی، محمد بن مکی، القواعد و الفوائد، ج ۲، ص ۴۶.

^۳ شهید ثانی، الروضه البهیة، ج ۳، ص ۱۴.

^۴ کاشف الغطاء، جعفر، کشف الغطاء عن مهمات الشریعه الغراء، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۵۵.

^۵ آیت الله مکارم، استفتائات، ج ۱، س ۱۶۰۴؛ آیت الله بهجت، استفتائات، ج ۴، س ۵۰۴۱ و ۵۰۳۸ و ۵۰۳۳، آیت الله تبریزی استفتائات

س ۲۲۴۰؛ امام خمینی توضیح المسائل مسائل متفرقه س ۸۵ (مطابق با نظر آیت الله خامنه ای)

۵۱ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی (فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

در کنار این، تعاملات والدین و فرزندان در فضای مجازی نباید فقط به اطاعت محدود شود بلکه باید گفت‌وگویی متقابل و آگاهانه را شامل شود. آموزش و آگاهی‌بخشی والدین به فرزندان در مورد خطرات و مزایای فضای مجازی می‌تواند به فرزندان کمک کند تا تصمیمات بهتری بگیرند. همچنین، این تعامل می‌تواند فرصت‌هایی برای فرزندان ایجاد کند تا به والدین خود در استفاده از تکنولوژی‌های جدید کمک کنند، که این نیز نوعی دیگر از تعامل مثبت است. در نهایت، هدف باید ایجاد یک فضای باز و مطمئن برای همه اعضای خانواده باشد تا بدون احساس فشار و محدودیت بتوانند از فضای مجازی بهره‌مند شوند.

وجوب اطاعت از والدین در فضای مجازی، بخشی از یک رویکرد کلی به احترام و مسئولیت‌پذیری در خانواده است که می‌تواند به استحکام این نهاد اجتماعی کمک کند. در دنیای دیجیتال امروز، فضای مجازی بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی بسیاری از افراد، به‌ویژه نوجوانان و جوانان، شده است. والدین به‌عنوان مربیان و مدیران خانواده‌ها، نیازمند نظارت و رهنمود دادن به فرزندان در استفاده از این فضا هستند. اطاعت از والدین در این زمینه می‌تواند شامل رعایت قوانینی باشد که والدین برای استفاده معقول و ایمن از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی وضع می‌کنند. این قوانین ممکن است شامل زمان‌بندی استفاده از اینترنت، محدودیت در محتوای قابل مشاهده یا ارتباطات آنلاین، و تنظیمات حریم خصوصی باشد. با رعایت این قوانین، فرزندان نه تنها از خطرات احتمالی فضای مجازی محافظت می‌شوند، بلکه احترام به والدین و نقش آنان در هدایت و حمایت از خانواده خود را نشان می‌دهند.

استحکام خانواده با وجود اطاعت و احترام متقابل می‌ان والدین و فرزندان تحکیم می‌یابد. فضای مجازی، اگرچه می‌تواند زمینه‌ساز سوءتفاهم‌ها و اختلافات می‌ان اعضای خانواده شود، اما با اتخاذ یک رویکرد آگاهانه و مسئولانه، می‌توان از آن به‌عنوان ابزاری برای تقویت ارتباطات و ایجاد نوعی همبستگی در خانواده استفاده کرد. ارتباط صادقانه و باز در مورد نحوه استفاده از فضای مجازی و تلاش برای درک متقابل، می‌تواند به ایجاد محیطی امن و همدلانه در خانواده منجر شود. همچنین، زمانی که فرزندان دیدگاه‌ها و نگرانی‌های والدین خود را در نظر می‌گیرند و والدین نیز به علایق و نیازهای دیجیتال فرزندان توجه می‌کنند، یک حس اعتماد و همسویی شکل می‌گیرد که یکی از ارکان اصلی استحکام خانواده است.

ضرورت یا عدم ضرورت اذن برای ورود به فضای مجازی

در دنیای امروز، فضای مجازی به یکی از ارکان اصلی زندگی روزمره تبدیل شده و از طریق اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، امکانات و فرصت‌های زیادی برای یادگیری، ارتباطات اجتماعی و سرگرمی فراهم آورده است. با این حال، همچنان که این فضا می‌تواند فرصت‌های بی‌نظیری را ارائه دهد، چالش‌ها و خطراتی نیز به همراه دارد که نیازمند توجه و دقت ویژه است. یکی از مباحث مطرح در این زمینه، ضرورت یا عدم ضرورت اذن والدین برای ورود فرزندان به فضای مجازی است. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که والدین به‌عنوان حامیان و مربیان اولیه، نقش

کلیدی در هدایت و حمایت از فرزندان خود ایفا می‌کنند و می‌بایست در تأمین امنیت دیجیتال آنها نقشی فعال داشته باشند. از سوی دیگر، نوجوانان و جوانان نیز به دنبال استقلال و آزادی بیشتر در استفاده از فناوری‌های نوین هستند. بنابراین، تعادل بخشی می‌ان این دو دیدگاه و دستیابی به رویکردی که همزمان اصول امنیت، آگاهی و آزادی را رعایت کند، از چالش‌های اساسی خانواده‌ها در عصر دیجیتال به شمار می‌آید.

اذن والدین از جمله مسائلی که در برخی از امور توسط شارع مقدس بیان شده است. آیاتی از قرآن به لزوم کسب اجازه فرزندان نابالغ، پیش از وقت نماز صبح، هنگام ورود به خلوتگاه والدین خویش پرداخته است. یا ایها الذین آمنوا لیستذنکم... والذین لم یبلغوا الحلم منکم ثلاث مرت من قبل صلوٰة الفجر... ثلاث عورت لکم...؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! و کودکانتان که به حد بلوغ نرسیده‌اند، در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح، و نیمروز هنگامی که لباسهای (معمولی) خود را بیرون می‌آورید، و بعد از نماز.

رفت و آمد فرزندان نابالغ به اتاق پدر و مادر، بدون اذن، در غیر از سه وقت (پیش از طلوع فجر، وقت استراحت نیم روزی و پس از نماز عشا) جایز است.

یا ایها الذین آمنوا لیستذنکم الذین ملکتم ایمنکم والذین لم یبلغوا الحلم منکم ثلاث مرت من قبل صلوٰة الفجر وحين تضعون ثیابکم من الظهیرة ومن بعد صلوٰة العشاء ثلاث عورت لکم لیس علیکم ولا علیهم جناح بعدهن طوفون علیکم بعضکم علی بعض...^۲ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بردگان شما، و همچنین کودکانتان که به حد بلوغ نرسیده‌اند، در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح، و نیمروز هنگامی که لباسهای (معمولی) خود را بیرون می‌آورید، و بعد از نماز عشا این سه وقت خصوصی برای شماست اما بعد از این سه وقت، گناهی بر شما و بر آنان نیست (که بدون اذن وارد شوند) و بر گرد یکدیگر بگردید (و با صفا و صمیمیت به یکدیگر خدمت نمایند)."

جمله "یا ایها الذین آمنوا" دنباله جمله سابق است که می‌فرمود: "یا ایها الذین آمنوا لا تدخلوا..."، که حکم می‌کرد به اینکه داخل شدن به خانه هر کس موقوف به اجازه گرفتن است، در نتیجه آیه مورد بحث به منزله استثناء از آن حکم عمومی است، چون در خصوص غلامان و کنیزکان اجازه گرفتن در سه هنگام را کافی می‌داند، و بیش از آن را واجب نمی‌داند.

و معنای اینکه فرمود: "لیستاذنکم الذین ملکتم ایمانکم" این است که به ایشان دستور دهید که از شما اجازه دخول بخواهند، و از ظاهر جمله "ملکت ایمانکم" بر می‌آید که مراد از آن تنها غلامان است (چون کلمه "الذین" برای مردان است، کنیزان)، هر چند که لفظ عمومیت دارد، و اگر آن خاص را به لفظ عام تعبیر کرده، از باب تغلیب است، و از روایت هم این اختصاص برمی‌آید، که به زودی روایاتش خواهد آمد.

^۱ نور، آیه ۵۸

^۲ همان

۵۳ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی
(فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

و معنای "الذین لم یبلغوا الحلم" اطفالی است که به حد تمیز رسیده‌اند، ولی بالغ نشده‌اند، و منظور از جمله "ثلاث مرات" سه نوبت در هر روز است، به دلیل اینکه دنبالش آن را تفصیل داده، و فرموده: اول قبل از نماز فجر، و دوم هنگام ظهر که به خانه می‌آیید و جامه می‌کنید، سوم بعد از نماز عشاء،^۱ و جوب اذن خواستن فرزندان بالغ، هنگام ورود به جایگاه اختصاصی پدر و مادر؛ و اذا بلغ الاطفال منکم الحلم فلیستذنوا کما استذن الذین من قبلهم..؛^۲ و هنگامی که اطفال شما به سن بلوغ رسند باید اجازه بگیرند، همان گونه که اشخاصی که پیش از آنان بودند اجازه می‌گرفتند اینچنین خداوند آیاتش را برای شما بیان می‌کند، و خدا دانا و حکیم است!"^۳

واژه "حلم" (بر وزن "کتب") به معنی عقل آمده است و کنایه از بلوغ است که معمولاً با یک جهش عقلی و فکری توأم است، و گاه گفته‌اند "حلم" به معنی رؤیا و خواب دیدن است، و چون جوانان، مقارن بلوغ، صحنه‌هایی در خواب می‌بینند که سبب احتلام آنها می‌شود این واژه به‌عنوان کنایه در معنی بلوغ به کار رفته است.

به هر حال از آیه فوق چنین استفاده می‌شود که حکم بالغان با اطفال نابالغ متفاوت است، زیرا کودکان نابالغ طبق آیه قبل تنها در سه وقت موظف به اجازه گرفتن هستند، چون زندگی آنها با زندگی پدران و مادران آن قدر آمیخته است که اگر بخواهند در همه حال اجازه بگیرند مشکل خواهد بود، و از این گذشته احساسات جنسی آنها هنوز به طور کامل بیدار نشده، ولی نوجوانان بالغ طبق این آیه که اذن گرفتن را به طور مطلق برای آنها واجب دانسته موظفند در همه حال به هنگام ورود بر پدر و مادر اذن بطلبند.

این حکم مخصوص به مکانی است که پدر و مادر در آنجا استراحت می‌کنند و گرنه وارد شدن در اطاق عمومی (اگر اطاق عمومی داشته باشند) مخصوصاً به هنگامی که دیگران هم در آنجا حاضرند، و هیچگونه مانع و رادعی در کار نیست اجازه گرفتن لزومی ندارد.

ذکر این نکته نیز لازم است که جمله کما استاذن الذین من قبلهم اشاره به بزرگسالان است که در همه حال به هنگام وارد شدن در اطاق موظف به اجازه گرفتن از پدران و مادران بودند، در این آیه افرادی را که تازه به حد بلوغ رسیده‌اند همدریف بزرگسالان قرار داده که موظف به استیذان بودند.^۳

در برخی مسائل مثل تحصیل علم و سفر نیز اجازه والدین مطرح است. اجازه از پدر و مادر جهت علم آموزی در برخی موارد واجب و برخی موارد مستحب است. در تعارض بین دو واجب یعنی اطاعت از والدین و تحصیل علم بر فرض وجوب کفایی - اگر تعلم منحصر در این مسافرت باشد، اهم و مقدم می‌شود و نیاز به اجازه نیست اما در موارد دیگر والدین اجازه منع از مسافرت جهت تحصیل ندارند مگر هنگامی که امکان تحصیلات در شهر محل اقامتشان فراهم باشد. با وجود

^۱ طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۲۲۶

^۲ نور، آیه ۵۹

^۳ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۵۴۱

فراهم بودن شرایط تحصیل در وطن به احتیاط مستحب فرزند از آنان اجازه بگیرد.^۱ البته تا جایی که سبب آزار والدین نشود؛ زیرا آزار رسانی به والدین حرام است. اگر تعلم واجب باشد و فقط با سفر امکان پذیر می‌شود اجازه لازم نیست.^۲ برخی فرق بین مسافرت و وطن نگذاشته‌اند و در هر دو حالت، پدر و مادر را احق می‌دانند.^۳

زمانی که تجارت واجب کفایی باشد اگر در وطن امکان دارد سفر تجاری بدون اجازه والدین جایز نیست، اما اگر تجارت در وطن امکان ندارد یا در سفر سود بیشتری عاید می‌شود بدون اذن هم جایز است در این صورت هم اگر سفر تجاری همراه خطر باشد والدین می‌توانند فرزند را منع کنند.^۴

بنابراین با توجه‌ها موارد بیان شده می‌توان گفت اذن والدین در مسائلی که فرزند در معرض آسیب قرار می‌گیرد ضروری است.

اذن والدین برای ورود فرزندان به فضای مجازی در شرایطی که احتمال آسیب وجود دارد، به‌خصوص در محیط‌هایی که محتوای نامناسب یا مخاطرات امنیتی ممکن است حضور داشته باشند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این شرایط، والدین باید با دقت بیشتری قوانین و مقرراتی را تنظیم کنند که هدف آن‌ها حفظ امنیت و سلامت روانی فرزندان باشد. این شامل تعیین محدودیت‌های زمانی، نظارت بر سایت‌ها و پلتفرم‌هایی که فرزندان بازدید می‌کنند، و استفاده از ابزارهای کنترل والدین برای فیلتر کردن محتوای نامناسب است. والدین باید به فرزندان خود بیاموزند که چگونه خطرات را شناسایی کنند و در مواجهه با تهدیدات آنلاین، مانند دیگرآزاری مجازی یا تماس با افراد ناشناس روش‌های مناسبی برای محافظت از خود به کار گیرند. اما در مواردی نظیر آموزش، آگاهی و... که خطری متوجه فرزند نیست، مانعی ندارد.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر نشان داد که استحکام خانواده در عصر دیجیتال و فضای مجازی مستلزم تبیین و رعایت اصول فقهی اساسی است. بر اساس یافته‌های این مطالعه، اصل ولایت و سرپرستی والدین به آنان حق و مسئولیت هدایت فرزندان در استفاده از فناوری‌ها را می‌دهد و تعیین حدود دسترسی فرزندان به فضای مجازی، امری ضروری برای حفظ امنیت اخلاقی، تربیتی و روانی خانواده است.

همچنین، رعایت احترام و احسان به والدین و وجوب اطاعت فرزندان، علاوه بر جنبه‌های تربیتی، موجب تقویت پیوندهای عاطفی و کاهش تعارضات ناشی از استفاده ناصحیح از فضای مجازی می‌شود. استفاده از فضای مجازی بدون اذن والدین، در چارچوب فقهی، می‌تواند به اختلال در

^۱ نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام، ج ۴، ص ۲۴

^۲ عاملی، محمد بن مکی، القواعد و الفوائد، ج ۱۰، ص ۳۳۵

^۳ شیخ طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، الخلاف، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۳۲

^۴ نجفی، محمد حسن، جواهرالکلام، ج ۲۱، ص ۲۴

۵۵ رویکرد فقهی حفظ استحکام خانواده در تعامل والدین و فرزند در فضای مجازی
(فاطمه جعفرزاده شهر بابکی)

روابط خانوادگی و کاهش مودت منجر شود، در حالی که مدیریت هوشمند و مبتنی بر اصول فقهی، علاوه بر حفاظت از فرزندان، زمینه رشد اخلاقی و اجتماعی آنان را فراهم می‌آورد. این مطالعه نشان می‌دهد که ترکیب اصول ولایت، احسان، وجوب اطاعت و اخلاق‌مداری در خانواده می‌تواند الگویی عملی برای والدین باشد تا با برنامه‌ریزی مناسب، استفاده از فضای مجازی را به فرصتی برای ارتقای تعاملات خانوادگی، آموزش و پرورش اخلاقی فرزندان تبدیل کنند. در نهایت، توجه به این اصول نه تنها موجب استحکام خانواده می‌شود، بلکه نقش مؤثری در کاهش آسیب‌های تربیتی و اجتماعی در عصر دیجیتال دارد.

فهرست منابع

- ۱) قرآن کریم
- ۲) امامی، حسن، حقوق مدنی، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۹
- ۳) بحر العلوم، سید محمد، بلغه الفقیه، بی جا: بی نا، ۱۳۲۹
- ۴) بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۷
- ۵) حسینی، بشیر و حسین، حق پناه، حسین، ۱۵۰ هشتگ، تهران: رواق اندیشه، ۱۳۹۴
- ۶) حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل بیت (ع)، ۱۴۱۲
- ۷) شهرالله، فرشته و وفادار، مریم، " بررسی فقهی وظیفه مندی والدین نسبت به بازی کودکان د فضای مجازی"، مطالعات فقهی، س ۷، ش ۱۲، ۱۴۰۳
- ۸) صافی محمودبن عبد الرحیم، الجدول فی اعراب القرآن، ناشر دار الرشید مؤسسه ایمان، دمشق بیروت: سال ۱۴۱۸ ق، نوبت چهارم
- ۹) شهید ثانی، الروضه البهیة، بی جا: دار التفسیر، ۱۳۹۹
- ۱۰) طباطبایی، سیدمصطفی و الیاس انطوان، فرهنگ نوین عربی، فارسی، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۷
- ۱۱) طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۸
- ۱۲) شیخ طوسی، ابو جعفر محمدبن حسن، الخلاف، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۷
- ۱۳) عروسی حویزی، عبدالعلی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، بی جا: دار التفسیر، ۱۳۸۳
- ۱۴) عاملی، محمد بن مکی، القواعد و الفوائد، بی جا: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۹۸
- ۱۵) قائمی، علی، نظام حیات خانواده در اسلام، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، بی تا
- ۱۶) کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی خانواده، تهران: می‌زان، ۱۳۹۶
- ۱۷) کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳
- ۱۸) کهوند، محمد، شبکه عنکبوتی، قم: انتشارات ذکری، ۱۳۹۵، ش، چاپ اول
- ۱۹) کاشف الغطاء، جعفر، کشف الغطاء عن مهمات الشریعه الغراء، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۲۲
- ۲۰) مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بی جا: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲

- ۲۱) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم: اسلامیه، ۱۳۷۸
- ۲۲) نجفی، محمد حسن، جواهرالکلام، بی جا: اسلامیه، ۱۳۹۲